

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Навчально-науковий інститут української філології та журналістики
Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **ЛЕКСИКА ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК**

Виконала:

здобувачка вищої освіти 2 курсу
групи Ukr1-M23 освітньо-професійної
програми Середня освіта (Українська
мова і література) другого
(магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
галузі знань 01 Освіта / Педагогіка

Базелюк Богдана Русланівна

Керівник: **Коваленко Н.Д.**, доктор
філологічних наук, професор, професор
кафедри української мови

Рецензент: **Починок Л.І.**, кандидат
філологічних наук, доцент, завідувач
кафедри історії української літератури
та компаративістики

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ ПОДІЛЬСЬКИХ	
ГОВІРОК	6
1.1. Поняття діалектів та діалектології	6
1.2. Особливості лексики як складової діалекту	16
1.3. Подільські говірки як об'єкт діалектологічного дослідження	22
Висновок до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2	
ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК	30
2.1. Лексичні одиниці подільських говірок	30
2.2. Лексичні запозичення в подільських говірках	36
2.3. Фразеологія та ідіоматичні вирази	38
2.4. Загальновживана подільська лексика	43
Висновок до розділу 2	56
РОЗДІЛ 3	
ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ	
МОВИ	58
3.1. Елементи діалектології в школі	58
3.2. Система вправ для вивчення говірок	68
3.3. Організація позакласної роботи з вивчення діалектизмів	72
Висновок до розділу 3	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАН ОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	84

ВСТУП

Діалектна лексика здавна привертає увагу дослідників своєю розмаїтістю, традиційністю і водночас локальною своєрідністю. Емпірична база української діалектології, сучасні ґрунтовні дослідження лексики української літературної мови та діалектного мовлення підтверджують особливий статус цих одиниць як виразників культурно-національного коду народу.

На сьогодні фіксація лексики живого народного мовлення не втрачає своєї актуальності через ряд причин: стрімкий розвиток технічних можливостей, засобів інформації; явища глобалізації, міграції та мобільності населення; втрати, пов'язані з війною. Відбувається архаїзація більшості народних звичаїв і ритуалів, подекуди втрати і неможливість зафіксувати живе говіркове мовлення через воєнні дії, постійні взаємовпливи говірок і літературної мови, різних мов і їхніх говорів зокрема та ін.

Зауважимо, що разом із накопиченням сучасних записів зразків народного мовлення здійснюються апробації найрізноманітніших підходів та методів досліджень у цій сфері. Одні з них повторюють методи аналізу, що вже були випробувані в сучасних літературних мовах, інші запозичено з системи досліджень діалектологічної науки, як, наприклад, метод лінгвогеографії.

Праці мовознавців (М. Алефіренка, Н. Бабич, Н. Венжинович, М. Грицака, П. Гриценка, Й. Дзендзелівського, М. Демського, В. Лавера, І. Матвіяса, З. Мацюк, М. Олійник, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, В. Ужченка, Д. Ужченка, М. Якіма та ін.) підтверджують особливий статус діалектизмів як проєкторів культурно-національних особливостей народу, образних виразників ознак чи характеристик людини, явищ, процесів, необмеженість у виявленні значень, експресії та емоційності, високий рівень варіативності та синонімії, здатність довше зберігати давні архаїзми, регіоналізми та ін.

Актуальність дослідження визначається значенням діалектної лексики як важливої складової культурної спадщини України, а також необхідністю збереження мовної різноманітності в умовах сучасних глобалізаційних та урбанізаційних процесів. Подільські говірки, як одна з особливих частин української мовної системи, несуть в собі унікальні лексичні, граматичні та фонетичні риси, що відображають історичні, соціальні та культурні особливості регіону. Оскільки дослідження діалектів є важливою частиною мовознавства, зокрема для розуміння розвитку української мови, а також для виховання мовної чутливості у молодого покоління, вивчення подільських говірок у шкільному контексті є особливо актуальним. Це дозволить зберегти традиції рідної мови та сприяти розвитку лексичного запасу учнів, що в свою чергу позитивно вплине на мовну та культурну свідомість.

Об'єктом дослідження є подільські говірки, їхні лексичні, граматичні та фонетичні особливості, які є частиною української мовної системи.

Предметом дослідження є методи вивчення подільських говірок у шкільному курсі української мови, зокрема методи і підходи до викладання діалектної лексики, аналіз її особливостей та впливу на мовну чутливість учнів.

Метою дослідження є аналіз лексичних та граматичних особливостей подільських говірок і розробки методичних рекомендацій щодо їхнього вивчення в середній школі, а також з'ясування впливу цих говірок на розвиток мовної чутливості учнів.

Завдання дослідження:

1. Дослідити лексичні, граматичні та фонетичні особливості подільських говірок.
2. Визначити методичні підходи до вивчення діалектної лексики в шкільному курсі української мови.
3. Оцінити вплив подільських говірок на мовну чутливість учнів.
4. Розробити вправи та завдання для вивчення подільських говірок у шкільному контексті.

5. Оцінити практичне застосування діалектних матеріалів в освітньому процесі.

Матеріалами дослідження послуговувала картотека науково-дослідної лабораторії діалектологічних досліджень Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, тексти подільських говірок, що відображають різноманіття лексичних одиниць і граматичних форм, а також навчальні програми і методичні матеріали для вивчення говіркового мовлення у закладах загальної середньої освіти.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі лексичних, граматичних і фонетичних особливостей подільських говірок у контексті сучасної лінгвістики та методики викладання української мови. Запропоновано конкретні методичні підходи та рекомендації щодо вивчення діалектної лексики в шкільному курсі, що дозволяє інтегрувати знання про територіальне мовлення в освітній процес, урізноманітнити виховну роботу.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленому аналізі подільських говірок, що розширює теоретичні знання про діалектну різноманітність української мови та дозволяє застосовувати ці знання для подальших лінгвістичних досліджень. Результати можуть бути використані для розробки курсу з діалектології та збагачення теоретичних аспектів вивчення української мови.

Практичне значення роботи полягає в розробці методичних рекомендацій та вправ для викладання подільських говірок у школі, що можуть бути використані вчителями для кращого навчання учнів. Результати дослідження допоможуть вчителям не лише зберігати діалектну спадщину, але й сприяти розвитку мовної чутливості учнів, поглибленню їхнього лексичного запасу та усвідомлення культурної цінності мовної різноманітності.

Структура роботи: вступ, основна частина з трьома розділами і висновками до них, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 90 сторінок.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідження лексики подільських говірок у контексті сучасної діалектології є актуальним завданням у вивченні регіональних мовних особливостей та багатства української мови. Це дослідження підтверджує важливість збереження мовної різноманітності, яка є невід'ємною складовою національної культурної спадщини. Подільські говірки демонструють унікальні риси, що відображають багатовікову історію цього ареалу, культурні впливи, звичаї та специфіку побуту місцевого населення.

Під час роботи було виявлено, що лексичні, граматичні та фонетичні особливості подільських говірок мають глибокі корені, зумовлені як внутрішньомовними, так і міжкультурними процесами. Аналіз діалектного матеріалу засвідчив наявність значної кількості запозичень із польської, російської, угорської та інших мов, що підтверджує історичний вплив різних культур. Одночасно з цим подільські говірки зберігають значний архаїчний пласт, який є свідченням тривалого мовного розвитку.

У роботі особливу увагу приділено практичним аспектам викладання української мови в закладах загальної середньої освіти, зокрема вивчення діалектизмів. Запропоновані методи навчання спрямовані на формування в учнів мовної чутливості, усвідомлення багатства рідної мови та її різноманітності. Розроблені вправи, практичні завдання та проєкти дозволяють учням не тільки здобувати теоретичні знання, а й застосовувати їх на практиці, зберігаючи й популяризуючи мовну спадщину регіону.

Позакласна діяльність, яка включає діалектологічні гуртки, експедиції, створення словників та організацію тематичних вечорів, є ефективним інструментом залучення учнів до глибшого вивчення діалектів. Такі форми роботи не лише сприяють збереженню мовних традицій, але й формують дослідницькі навички, виховують повагу до рідної мови та культури.

Проведений аналіз доводить, що подільські говірки є важливим об'єктом для подальших наукових досліджень. Вони відкривають широкі

можливості для поглибленого вивчення історичних, соціокультурних та мовних процесів. Результати цієї роботи можуть бути використані не лише у сфері діалектології, а й у методиці викладання мови, літератури та краєзнавства.

Отже, підсумки магістерського дослідження свідчать про значущість збереження подільських говірок як частини української мовної спадщини. Викладені методи, прийоми та практичні рекомендації стануть основою для подальшого вивчення та популяризації діалектів, а також допоможуть у формуванні нового покоління, яке шануватиме та зберігатиме мовну різноманітність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ІТЕРАТУРИ

- Алефіренко 1984: Алефіренко М. Ф. Проблема фразеологічного рівня мови. *Мовознавство*. 1984. №5. С. 22–27.
- Алефіренко 1987: Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології : монографія. Харків : Вища школа, 1987. 133 с.
- Аркушин 1986: Аркушин Г.Л. На заняттях мовного гуртка. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 4. С. 62–65.
- АУМ: Атлас української мови : в 3 т. Київ : Наук. думка, 1984. Т. 1; 1988. Т. 2; 2001.
- Бабій 1974: Бабій Ф.Й. Лексичні діалектизми в мові учнів. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 12. С. 57–59.
- Баженов 1993: Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 480с.
- Барилова, Глуховцева 2011: Барилова Г. К., Глуховцева К. Д. Українська етнолінгвістика: навч. посіб. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. 228 с.
- Бевзенко 1980: Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
- Березовська 2010: Березовська Г.Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. Умань, 2010. 348 с.
- Березовська 2022: Березовська Г.Г. Словник говірки села Осички Подільського району Одеської області. Умань, 2022. 275 с.
- Бугера 2012: Бугера О. А. Соціальні діалектизми: структура лексикосемантичного поля «Людина». *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету*. Кривий Ріг : ТОВ «Центр-Принт», 2012. Вип. 7. Ч. 2. С. 26–35.
- Варзацька 2001: Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту: метод.посібн. Кам'янець-Подільський, 2001. 112 с.

- Варзацька 2004: Варзацька Л. О. Розвивальне навчання. Кам'янець-Подільський, 2004. 312 с.
- Варзацька 2005: Варзацька Л. О. Особистісно зорієнтоване навчання рідної мови. Спроби розвивальної допомоги. *УМЛШ*. 2005. № 8. С. 8-10.
- Варнавська 2005: Варнавська І. В. Формування мовленнєвої компетентності учнів 5-7 класів у процесі засвоєння виражальних засобів української мови : дис. .. канд. пед. наук. Херсон, 2005. 269 с.
- Вашуленко 2005: Вашуленко М.С. Інтегрування різних видів мовленнєвої діяльності у процесі вивчення рідної мови. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. №21. С. 3-5.
- Ващенко 1994: Ващенко В. С. Про духовні основи мовного словника українського народу. *Монастирський острів*. 1994. №3. С. 142–147.
- Венжинович 2018: Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород, 2018. 463 с.
- Глуховцева 2005: Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 592 с.
- Гороф'янюк 2010: Гороф'янюк І.В. Структурна організація та ареалогія флорономенів центральноподільських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 221 с.
- Гороф'янюк 2021: Гороф'янюк І.В. Матеріали до словника подільського говору. Вінниця, 2021. 461 с.
- Горошкіна, Голуб 2024: Горошкіна О.М., Голуб Н.Б. Навчальна програма. Українська мова. 7 – 9 класи. Київ: Інститут педагогіки НАПН України. Відділ навчання української мови та літератури. 2024. URL: <http://surl.li/bxgtnb>
- Гриценко 1990: Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка, 1990. 272 с.

- Грінченко 1996: Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. Київ : Наук. думка, 1996. Т. I–IV.
- Громко 2008: Громко Т. Методика вивчення діалектної лексики в школі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Філологічні науки. 2008. Вип.80. С. 271–280.
- Дорошенко 1991: Дорошенко О.А. Робота вчителя-словесника в умовах місцевої говірки. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 12. С. 18–22.
- Єфремов 1927: Єфремов С. Як повстав Грінченків словник. *Словник української мови* / упорядкував, з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. 3-тє вид., випр. і доп. Київ, 1927. Т. 2. С. 11–12.
- Євтушок 1986: Євтушок О.М. До опрацювання діалектної лексики в школі. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 3. С. 43–47.
- Жилко 1958: Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ : Радянська школа, 1958. 172 с.
- Зілинський 1925: Зілинський І. До питання про діалектологічну класифікацію українських говорів. *Записки наукового т-ва ім. Т. Шевченка*. Київ, 1925. Т. 141-143. С. 1–19.
- Зілинський 1933: Зілинський І. Карта українських говорів. Варшава, 1933. 20 с.
- Коваленко 2000: Коваленко Н. Д. Шевченкова фраземіка у «Словарі української мови» Бориса Грінченка. *Тарас Шевченко і українська культура XXI століття: наук. збірн.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. С. 171–174.
- Коваленко 2011: Коваленко Н.Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : монографія. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2011. 176 с.
- Коваленко 2019: Коваленко Н. Д. Лексика подільських говірок у «Словарі української мови» Б. Грінченка. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua>

- Коваленко 2020: Коваленко Б.О. Від ідіолекту до літературної мови: Поділля кінця XIX – початку XX ст. Кам'янець-Подільський: ТОВ “Рута”, 2020. 392 с.
- Костриця 1994: Костриця М.Ю. До питання про наукові засади, зміст і структуру національного краєзнавства. *Велика Волинь: минуле й сучасне : матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції*, жовтень 1994 р. Хмельницький, Ізяслав, Шепетівка, 1994. С. 7-10.
- Курило 1928: Курило О. Б. Матеріали до української діалектології та фольклористики. Київ, 1928. № 85. 135 с.
- Матвіяс 1990: Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ : Наук. думка, 1990. 17 с.
- Мацько, Сидоренко 2003: Мацько Л. І., Сидоренко О. М. Стилїстика української мови : підручник; за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
- Москаленко 1961: Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології. Одеса : ОДУ, 1961. 254 с.
- Німчук 1994: Німчук В. В. Проблеми українського діалектогенезу. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ : Наукова думка, 1994. С. 25–47.
- Остапенко, Симоненко, Руденко 2012: Остапенко Н. М., Симоненко Т. В., Руденко В. М. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посібник. Київ : ВЦ “Академія”, 2012. 248 с.
- Пазяк 1984: Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії : монографія. Київ: Наукова думка, 1984. 204 с.
- Подільський говір [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um180.htm>
- Подільський говір 2000: Подільський говір. *Українська мова: енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 458–459.
- Прилипко 1979: Прилипко Н. П. Подільський говір. *Історія української мови: Фонетика*. Київ: Наукова думка, 1979. С. 267–289.

- Селіванова 2006: Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К., 2006. 716 с.
- Семенів 2006: Семенів О.В. Сутність і структура міжкультурної компетенції. *Професійні компетенції та компетентності вчителя. (Матеріали регіонального науково-практичного семінару)*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. С.103-107.
- Тараненко 1992: Тараненко О. Мовна скарбниця українського народу. *Словарь української мови: у 4-х т.* Київ, 1992. С. 5–11.
- Тищенко 2001: Тищенко Т. М. Ареалогія сільськогосподарської лексики говірок подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі. *Наука і сучасність* : зб. наук. праць. Київ: Логос, 2001. Т. XXVI. С. 268–279.
- Тищенко 2002: Тищенко Т. М. Ареалогія подільсько-середньонадніпрянського суміжжя (на матеріалі словотвору назв поля з-під сільськогосподарських культур). *Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ, 2002. С. 142–151.
- Тищенко 2008: Тищенко Т.В. та ін. Говірки історичної Уманщини і суміжних земель : монографія / [Г. Г. Березовська, І. І. Кривошея, Т. М. Тищенко та ін.]; за ред. Т. М. Тищенко. Умань : РВЦ “Софія”, 2008. 259 с.
- Тищенко 2011: Тищенко Т. М. Лексика бджільництва подільсько-середньонадніпрянського суміжжя. Умань: Софія, 2011. 92 с.
- Ткачук 1973: Ткачук П.Є. Засвоєння учнями орфоепічних норм в умовах місцевих говірок. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 6. С. 43–47
- Токар 1987: Токар В. П. Із спостережень над побутовою лексикою подільських говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 94–99.
- Хоменко 2006: Хоменко Л. М. Лексика подільських говорів. Суми: СумДПУ, 2006. 144 с.

- Царук 1998: Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.
- Шевченко 1999: Шевченко Є. І. Українська народна тканина. Київ: Артанія, 1999. 416 с.
- Шеремета 1994: Шеремета Н. П. Лексика на означення молочних продуктів тваринництва у південноволинських і буковинських говірках. *Матеріали Всеукр. наукової конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича, «Українська мова на Буковині»*. Чернівці : Рута, 1994. С. 61–63.
- Шеремета 1997: Шеремета Н. П. Лексика на означення віку свійських тварин у південноволинсько-подільському говірковому порубіжжі. *Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження* : наукові доповіді другої Всеукр. науково-теоретичної конф. (18-19 лютого 1997 р.). Кам'янець-Подільський, 1997. С. 172–173.
- Шеремета 2001: Шеремета Н. П. До визначення південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя. *Система і структура східнослов'янських мов (до 200-річчя В.І. Даля)* : зб. наук. праць. Київ : Знання України, 2001. С. 126–134.
- Шеремета 2004: Шеремета Н. П. Історія виділення і вивчення південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки* : у 2 т. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. Вип. 8, т. 1. С. 22–26.
- Шеремета, Каленюк 2023: Шеремета Н. П., Каленюк С. О. Українська діалектологія: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2023. 166 с.
- Шило 1957: Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів: Львівський пед. ін-т, 1957. 252 с.

- Шульжук 2004: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: Видав. Центр «Академія», 2004. 408 с.
- Ярова 2008: Ярова А. В. Побутова лексика подільського говору. Вінниця: ВДПУ, 2008. 128 с.
- Яценко 2009: Яценко Н. О. Формування назв військової форми одягу в українській мові. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 179 с.